

УДК 141

МАРІЯ КАШУБА,

*доктор філософських наук, професор, за-
відувачка кафедри гуманітарних дисциплін
Львівської національної музичної академії ім.
Миколи Лисенка, Львів*

Ідеї соціалізму у творчості Івана Франка: європейський вимір

Анотація

Розглядається трактування І.Франком популярної в Європі ідеї соціалізму, яку він виводить від учення Платона та практики християнських громад, а також ідеї марксизму (“соціал-демократизму”), яку він вважає тоталітарною релігією. Ставлення мислителя до наукового знання загалом продемонстровано на прикладі його праці “Сотворення світу”.

Ключові слова: *І.Франко, європейська наука, ідея соціалізму, марксизм, “соціал-демократизм”*

МАРІЯ КАШУБА,

*доктор философских наук, профессор, заве-
дующая кафедрой гуманитарных дисциплин
Львовской национальной музыкальной акаде-
мии им. Николая Лысенко, Львов*

Идеи социализма в творчестве Ивана Франко: европейское измерение

Аннотация

Рассматривается трактовка И. Франко популярной в Европе идеи социализма, которую он выводит из учения Платона и практики христианских общин, а также идеи марксизма (“социал-демократизма”), которую он считает тоталитарной религией. Отношение мыслителя к научному знанию вообще продемонстрировано на примере его работы “Сотворение мира”.

Ключевые слова: *И. Франко, европейская наука, идея социализма, марксизм, “социал-демократизм”*

MARIIA KASHUBA,

*Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Head of the Humanities Department at Mykola
Lysenko L'viv National Music Academy, L'viv*

Socialist Ideas in Ivan Franko's Works: The European Dimension

Abstract

The focus of the research paper is on I. Franko's interpretation of the two (now globally known and highly controversial) ideas. One of them, popular in Europe, was the idea of socialism, whereas the other was related to Marxism (“social democratism”). The thinker formulated his understanding of the socialist idea by referring to Plato's works and basic practices of Christian communities. As for “social democratic” doctrine, Franko regarded it as a totalitarian religion. Attention is also drawn to the writer's attitude towards scientific knowledge in general, represented by his work “The Creation of the World”.

Keywords: *I. Franko, European science, the idea of socialism, Marxism, “social democratism”*

Дослідники творчості Великого Каменяра роками не привертали уваги до європейських вимірів його думок та ідей, зосереджуючись головню на особливостях їх викладу (мовознавство), сюжетних композиціях і образах (літературознавство) чи тематичній спрямованості (соціологія й філософія). Тільки останнім часом можна помітити певний інтерес до європейського контексту творчості Івана Франка, що виразно прозвучало під час урочистої академії з нагоди вшанування пам'яті Каменяра у травні 2015 року. Зокрема, Олег Баган наголошував: “Іван Франко — це людина знання. Він жив в епоху виникнення нових теорій, кожна з яких випробував особисто — починаючи від матеріалістичної науки й філософії”. У цьому зв'язку науковець вважає доцільним виділити три етапи у житті мислителя, які засвідчують багатогранність його особистості: “Перший етап у житті Івана Яковича — це соціалістичні погляди, другий — прихильність до позитивістської науки, яка стала культовою для науковця, і третій етап — націонал-романтичний. Це ті періоди життя Франка, упродовж яких він сам себе заперечує, утім, водночас це своєрідна світоглядна еволюція його поглядів”, — переконаний дослідник.

На мій погляд, усі три етапи чисто умовні й характеризують Каменяра як переконаного європейця, і жодної суперечності в його поглядах на різних етапах немає — просто кожен період характеризується підвищеною увагою до певних ідей, які були особливо актуальними у європейському суспільстві. Націонал-романтичні ідеї пронизують всю творчість Каменяра — це підкреслює його інтерес до етнології, усної народної творчості, історії української літератури, до проблем гегемона нації, національної ідеї як національної ідентичності та самотності тощо. І цей інтерес упродовж усього життя вписувався в контекст європейського Романтизму. Увага до ідей соціалізму та здобутків наукового знання також характерні для Івана Франка впродовж усього життя, тільки розуміння цих ідей та їхньої ролі у прогресі людства із плином часу еволюціонувало — життєвий досвід демонстрував мислителеві із різних боків зміст їх і вплив на суспільство.

Спробуймо простежити трактування Іваном Франком ідеї соціалізму та його ставлення до наукового знання протягом життя на прикладі таких його творів, як “Соціалізм і соціал-демократизм”, “Що таке поступ?”, “До історії соціалістичного руху”, “Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм”, “Народники і марксисты” та ін., які у наявних виданнях творів або цілком замовчувались, або цензурувалися, а тому як об'єктивні свідчення переконань І.Франка майже невідомі читачам і дослідникам.

І.Франко був мислителем свого часу — він володів багатьма мовами, мав освіту, яка відповідала вимогам тогочасної науки, пильно стежив за новітніми здобутками в галузі не тільки гуманітарних та соціальних наук, а й природничих, активно писав наукові праці. Свій метод наукового дослідження певної проблеми Каменяра охарактеризував, приступаючи до оцінки суспільно-політичних поглядів М.Драгоманова (1906 р.): “Щоб уможливити таку оцінку, на се наука подає нам одинокий певний спосіб — історичну появу трактувати історичною методою, зрозуміти її на тлі її часу і місця діяльності, оцінювати її погляди в зв'язку з тими ідеями та поглядами, серед яких вона виросла” [Франко, 1986: с. 423]. Ці слова можуть пояснити ево-

люцію в поглядах І.Франка, чие наукове життя розпочиналося у 70-х роках XIX століття, а завершилося — на початку XX.

Застосовуючи такий метод до характеристики поглядів І.Франка на соціалізм, його оцінку ідей соціалізму, що нуртували в Європі вже у час його навчання у Віденському університеті, помітимо певну еволюцію у ставленні мислителя до цих ідей, що відбулася під впливом історичних умов їх функціонування. Те саме можна сказати і про ставлення І.Франка до новітньої науки, яка полонила уми європейської еліти в контексті філософії позитивізму.

Ще у студентські роки І.Франко намагається всебічно дослідити появу ідеї соціалізму як історичного феномену. З'ясуванню сутності соціалістичного вчення, його природи, історичних передумов і причин появи він присвятив кілька праць. У Відні в 1878–1879 роках Франко переклав українською мовою фрагменти праці Ф.Енгельса “Анти-Дюринг”, яка після публікації 1877 року одразу зажила популярності в Німеччині. З метою ознайомити українську громадськість з найпопулярнішим тоді у Європі вченням наукового соціалізму Франко-студент перекладає тільки “найхарактерніші глави теоретичної частини”, як вважав М.Возняк (див.: [Франко, 1986: с. 556]), і дає заголовок своєму перекладові “Початок і теорія соціалізму Фридриха Енгельса”. Перекладено саме те, що ознайомлює з основами й суттю соціалістичної теорії — “Початок історії соціалізму”, “Суспільно-економічна основа соціалізму”, а також вступ “Вихідна точка соціалізму” [Франко, 1986: с. 467–497]. Доступними для тогочасного пересічного українця термінами юний Франко викладає суть нового для Європи і для України вчення, наголошуючи, що “властиві твірці соціалістичної теорії” — це три мужі: Сен-Симон, Фур'є та Оуен, які “звуться звичайно утопістами, бо свої думки о суспільних перемінах будують чисто на розумі і фантазії, не шукаючи їх зв'язку з сучасним розвитком” [Франко, 1986: с. 483].

До тогочасної економічної ситуації в Європі ці утопічні ідеї пристосував Карл Маркс — це детально висвітлено у перекладеному уривку “Суспільно-економічна основа соціалізму”.

Вже на той час, як бачимо із перекладених уривків Енгельсової праці, Франко продемонстрував глибоке зацікавлення науковим соціалізмом, намагався ознайомити з цими новітніми ідеями своїх співвітчизників. Переймаючись суттю цього вчення, він пов'язував його зі зміною суспільного устрою, але аж ніяк не революційним шляхом. Засвідчує це детальний виклад ідей наукового соціалізму у праці 1881 року “Програма галицьких соціалістів”, де Франко переконує, що “соціалістична пропаганда у нас так само правомірна, як на Заході”, і що “нам вже ніщо не може допомогти, крім радикальної зміни суспільного ладу, прискорення якої мусить забажати собі весь народ, як тільки спізнає своє нинішнє становище” [Франко, 1986: с. 456]. У Галичині він сам зайнявся такою пропагандою, за що відсидів півроку у в'язниці, і цей факт позначився на його особистій долі — звинувачений у соціалістичних переконаннях, він не зміг одружитися з коханою Ольгою Рошкевич, а також набув тяжку недугу — ревматизм, що передчасно звела його в могилу.

Як розумів Франко суть соціалізму, видно із його ранньої праці “Що таке соціалізм?” (1878), де він популярно викладає власне трактування цього вчення. У формі коротких запитань і обширних відповідей на них читачеві надано змогу вникнути в суть соціалістичного вчення як такого, що ґрунтується на визнанні свободи громадянина і спільній власності на засоби виробництва. “Соціалізм, — пояснює Франко, — то є прагнення усунути всяку суспільну нерівність, всяке визискування і всяке убозтво; запровадити справедливіший, щасливіший лад, ніж нинішній, і то в такий спосіб, щоб нинішній виробничий капітал, тобто ґрунти, фабрики, машини й інші знаряддя праці, а також сировина перейшли від приватної власності окремих людей до загальної власності. Соціалізм, таким чином, є ворогом усякого поділу. Він не хоче забирати в одних, а давати іншим, він вважає все, чим нині володіє людство, наслідком праці всього людства протягом довгих віків” [Франко, 1986: с. 44–45].

Авторові лише 22 роки, він максималіст в оцінках привабливості наукового соціалізму, тому не може і не бажає бачити його слабких моментів та недоліків. В основі соціалістичної доктрини юний Франко вбачає визнання приватної власності на “предмети безпосереднього вжитку кожної людини”, а праця, на його думку, має бути не товаром, а “найпершим обов’язком усіх громадян”. І найголовніше — “ідея соціалізму прагне до загальної свободи всіх людей, до їх рівності не тільки перед законом... Соціалізм хоче всім дати можливість користуватись наукою, мистецтвом і вигодами життя і всюди, де тільки можна, говорити про справжню свободу” [Франко, 1986: с. 50]. Такий ідеальний устрій привабливий ще й тим, що “ідея соціалізму прагне тим самим і до знищення всяких класових привілеїв і усіх станів, і до цілковитого зрівняння прав жінок з правами чоловіків” [Франко, 1986: с. 50]. Ідилія всередині кожного соціалістичного суспільства поєднується в уяві молодого Франка з ідеальними міжнародними відносинами країн, адже тільки соціалізм, на його погляд, здатний утвердити мир і злагоду в світі: “Ідея соціалізму прагне зрештою до найтіснішого збратання (федерації) людей з людьми і народів з народами як вільних з вільними і рівних з рівними, прагне тим самим до зниження усякого підданства, всякої політичної залежності, всякого уярмлення одного народу іншим, і до ліквідації воєн як таких, що чужі людській природі, бо знищують поступ, здичавлюють людину” [там само]. Раціоналіст Імануїл Кант, як відомо, також вважав, що в майбутньому людство визнає війни аморальними — як такі, що суперечать “категоричному імперативу” і природі людини.

Захоплення юного Франка ідеями соціалізму викликане насамперед несправедливими суспільними відносинами, в яких йому доводилось жити, а також відсутністю людської свободи, яку він гостро й боляче відчував. Ідея соціалізму означала в його уяві рівність людей перед законом, повну свободу особистості для розкриття своїх природних здібностей і наявність для цього можливостей у суспільстві, однакову відповідальність усіх людей за стан суспільства, самовіддану працю кожного на спільне благо. Нині такі ідеї обговорюються як засади громадянського суспільства, що утверджуються нині в багатьох країнах — Данії, Канаді, Фінляндії, Швеції.

Глибоко ерудований уже в ті юні роки, мислитель на підставі знання світової та, зокрема, європейської історії твердив, що людство поступово йшло до соціалізму, адже тільки із соціалізмом він пов'язує суспільний поступ. Спроби втілення соціалістичної ідеї в минулому, вважає Франко, не втрималися, бо, наприклад, членів “соціалістичної християнської общини” не об'єднувала спільна праця, тоді як найвигіднішим для соціалізму є спільне виробництво необхідних усім товарів. Хоча соціалістичну реформу, на його думку, не можна проводити раптово (він, як ми знаємо, був противником будь-яких кривавих подій, навіть засуджував Велику Французьку революцію в одному з листів до Ольги Рошкевич), у статті “Що таке соціалізм” він все ж таки стверджує, що така реформа необхідна, бо в суспільстві вже назріває потреба змін. “Соціалістична пропаганда, — пише він, — має на меті не раптове проведення реформи, а, власне, розумне, продумане і якнайдосконаліше її впровадження. Одночасно хоче вона шляхом підготовки й освіти народу запобігти страшному, кривавому вибухові, який через зростаючий утиск, злидні й збільшення кількості пролетаріату був би невідворотним і для всієї народної освіти, для всього поступу дуже шкідливим” [Франко, 1986: с. 53]. Франко глибоко переконаний, що соціалістична ідея, проголошуючи свободу людської особистості, з якою мислитель пов'язує суспільний поступ, цілком узгоджується із сутністю людини. У його перекладі праці Ф.Енгельса це переконання підкріплюється поглядами європейських прихильників ідеї соціалізму: “Соціалізм, по їх думці, — се вираз абсолютної правди, розуму й справедливості, і треба його тільки винайти, а він уже своєю власною силою здобуде світ” [Франко, 1986: с. 469].

Захоплений увагою митрополита Андрея Шептицького до доктрини соціалізму взагалі та соціального питання зокрема, Франко наважується вступити в полеміку з авторитетним у Галичині церковним ієрархом, оскільки митрополит схильний поєднувати окремі тези соціалістичної доктрини з християнським вченням. Вказуючи на те, що на довгому шляху розвитку й утвердження соціалістичних ідей у людській історії були різні їх розуміння, Франко стверджує, що не можна приписувати соціалізові визнання релігії й моральності приватною справою, як і прагнення до ліквідації будь-якої приватної власності, бо соціалізм передбачає тільки усупільнення засобів виробництва — основних продуктивних сил. Не погоджується Франко і з твердженням митрополита, що соціалізм начебто означає абсолютну рівність людей, адже “соціалісти в основу своїх програм зовсім не кладуть якоїсь фікційної абсолютної рівності, а тільки усунення соціальних нерівностей, нерівний шанс (можливостей) праці та заробкування, зовсім не стоячи на тім, щоб і результати праці кожного чоловіка, значить і його здобутки та заслуги були однакові” [Франко, 1986: с. 399].

Полеміка Франка з митрополитом Шептицьким з приводу його послання “О квестії соціальной” вперше надрукована 1904 року, і тут мислитель виходить не з ідеологічних, чи політичних переконань, а з суто наукових мотивів, як знавець сутності доктрини соціалізму. Він вважає неприпустимим спрощене трактування соціалізму, приписування йому тих рис, яких ця доктрина ніколи не мала, водночас вважає, що “соціалізм як щось одноцільне взагалі не існує, що були й єсть різні соціалістичні теорії від Платона

до найновіших часів, що ті погляди та теорії дуже сильно різнилися і різняться між собою вже хоч би тому, що кожна була будована на інших премісах, була немов відбиттям у вігнутім дзеркалі суспільного ладу сучасного даному авторові” [Франко, 1986: с. 397].

Отже, до розуміння ідеї соціалізму, особливо її соціального змісту, треба підходити з конкретно-історичними мірками. Ця ідея пов’язана в історії людства з уявленнями про впорядкування і покращення суспільного ладу, що їх кожна епоха розуміла це по-своєму. Але це не заперечує головного змісту соціалістичної ідеї, застосовного до всіх епох, хіба що послідовно уточнюваного та поглибленого у своєму змісті. На думку Франка, такий наскрізний зміст ідеї соціалізму становлять справжня свобода людини, рівність усіх перед законом як рівність у праві на свободу, знищення експлуатації та рабства, класових та станових привілеїв, уникнення воєн, спільність власності на засоби виробництва, справедливий суспільний договір, сталий добробут, розвиток природжених здібностей кожної людини. Про все це має турбуватися не держава, а суспільство — добровільне об’єднання людей на засадах визнання рівних прав і свобод кожного громадянина як члена цього суспільства. Наприклад, із конкретно-історичного погляду основою сповідуваного М. Драгомановим соціалізму Франко вважає “мужикofільство”, бо у конструкції майбутнього справедливого ладу той намагався звести до мінімуму вплив держави, поклавши громаду “основною одиницею і підвалиною своєї будови”: “Він так і називає свій соціалізм громадівством, себто організацією, опертою на автономії і федеральній злуці громад” [Франко, 1986: с. 427].

Поряд із тим, вважаючи основою соціалістичної доктрини природне право людини на свободу і гідне поцінування її праці, Франко розглядає соціалізм як “інтернаціональну справу”, що має специфічні риси, пов’язані з історичними особливостями суспільного розвитку, має “національне обличчя”. Франко зауважив, що вже в останнє десятиліття XIX сторіччя в Європі відчувається певний критицизм щодо “одностороннього марксівського економічного матеріалізму”, суспільство відчуває, що людиною в житті керують не лише “потреби жолудка”, а цілий комплекс “фізичних і духовних потреб”, “невпинна і чимраз інтенсивніша культурна праця”. При цьому “синтезом усіх ідеальних змагань” у сфері “суспільного й політичного життя... буде ідеал повного, нічим не зв’язуваного й не обмежуваного... життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами прикрити своє духове відчуження від рідної нації” [Франко, 1986: с. 284]. Саме “виразний національний ґрунт”, на думку мислителя, здатний спричинитися до того, щоб “здорові органічні парості” соціалізму перестали бути “сірою теорією” і зробилися “цвітучою дійсністю”.

Написана 1900 року стаття “Поза межами можливого” засвідчує, що І. Франко поглиблено і всебічно вивчав соціалістичну доктрину, його цікавили всі конкретно-історичні прояви її тлумачення та впровадження. Так, уже на рубежі XIX і XX століть Франко помічає, на його погляд, спотворене

тлумачення ідеї соціалізму соціал-демократами, називає їхній варіант соціалізму “марксистський соціал-демократизм”, або “державний соціалізм”. Праці мислителя з цих питань за радянських часів замовчувалися. Опубліковано їх було Богданом Кравцевим у Нью-Йорку 1966 року під назвою “Іван Франко про соціалізм і марксизм”, і тільки в незалежній Україні вони стали доступними нашому читачеві.

Соціалістичну доктрину Франко вважає результатом осмислення людиною суспільних відносин. Її авторство він не схильний приписувати певним конкретним особам, стверджуючи, що ідеї соціалізму зародилися тоді, коли люди, оволодівши силами природи, почали замислюватися, як справедливо впорядкувати свій суспільний стан. Соціалізм як велике культурне надбання має такі ж давні корені, як людське осмислення суспільного устрою. Усунувши Бога за межі природи й покладаючись тільки на свій розум, людина Нового часу перестала шукати мету й сенс реальності поза межами земного життя, і тут, на землі, “знайшла поле для взаємної любові, праці для добра загалом, дбання про поступ і вдосконалення нових поколінь. Із отсего новочасного змагання вплив і соціалізм, т.є. думка про таку зміну суспільних порядків, яка б, зносячи всякі привілеї, всяке поневолення і всякий визиск, дозволяла одиницям і цілим народам якнайкраще розвиватися” [Франко, 1966: с. 30].

Це слова із праці Франка “Соціалізм і соціал-демократизм” (1897), де вперше мислитель привертає увагу до соціал-демократичного руху, який шириться Європою поряд з ідеями “правдивого” соціалізму. Такий рух, зауважує Франко, “не конче може бути соціалістичним, хоча вважає себе таким, може бути змаганням до зміни суспільного ладу в якимсь неозначенім ближче демократичнім напрямі” [Франко, 1966: с. 31]. Із подальших міркувань видно, що до соціал-демократичного руху мислитель зараховує передусім марксизм, прихильники якого називають своє вчення “науковий соціалізм”, “немов був би надто ще якийсь соціалізм неуків — таких неуків, як Сен-Сімон, Оуен, Прудон і Чернишевський”, — іронізує мислитель [Франко, 1966: с. 35]. Розвінчуючи марксистський “науковий соціалізм”, І.Франко доводить, що помилково приписувати Марксові авторство діалектичного методу, теорії додаткової вартості, теорії концентрації (монополізації) капіталу і, зрештою, тези про матеріалістичне розуміння історії. А в підсумку розмежовує “правдивий соціалізм” і “соціал-демократизм” (марксизм) як “хибну доктрину”: “Правдивий соціалізм, ідея будучого братерства людського може тільки виграти на тім, коли люди позбудуться ілюзій і хибних доктрин” [Франко, 1966: с. 71].

Свої переконання у відмінності цих доктрин Франко продовжує утверджувати у двох наступних працях — “Що таке поступ?” (1903) і “До історії соціалістичного руху” (1904). Помітно, що мислитель дедалі уважніше й пильніше приглядається до соціалістичного вчення, намагаючись виявити у цій доктрині позитивні й негативні сторони: “Проклямований зразу як філянтропія, як постулят християнської любові і справедливості супроти бідних та покривджених, він (соціалістичний рух. — М.К.) у ХІХ віці робиться філософією найлівішого крила гегельянців, світоглядом цілих поколінь учених, релігією мільйонових мас, робиться могутнім двигачем

політичного та соціального розвою, окликом боротьби, для одних найвищим ідеалом, метою поступу, з якої осягненням кінчиться історія, а для інших грізною небезпекою, синонімом перевороту та побіди варварства й нового деспотизму, найбільшим ворогом індивідуальної свободи та загального поступу” [Франко, 1966: с. 121].

Щоб глибше збагнути вчення марксизму, Франко детально й ґрунтовно аналізує “Маніфест Комуністичної партії 1848 р.” і доводить, що його текст є плагіатом із опублікованого 1843 р. твору послідовника Фур’є — Віктора Консидерана під назвою “Принципи соціалізму. Маніфест демократії ХІХ ст.” Піддаючи сумніву легенду про “месіанство” Маркса і Енгельса, український мислитель стверджує, що вони “пригорщами черпали” із цього твору. Понад те, він заявляє, що “оброблена ними програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великою загальною гальмою в розвою або джерелом нових революцій” [Франко, 1966: с. 149].

У праці “Що таке поступ?” Франко чітко описав усі “приваби” такого “державного деспотизму”, розвінчуючи пропаговану прихильниками марксизму ласальянцями ідею “народної держави”. Осмислюючи всесвітній прогрес і способи й засоби його досягнення, автор праці детально висвітлив основи марксистського вчення про поділ праці, усупільнення власності на засоби виробництва, теорію додаткової вартості тощо, зауваживши, що сам Маркс не змалював у деталях “той будущий громадський устрій, у якому буде спільна праця без визиску і спільне вживання плодів праці без нічиєї кривди” [Франко, 1986: с. 340]. Ласаль і Енгельс розвинули теорію справедливого ладу, де “свідомі робітники” здобудуть перевагу у державних радах і ухвалять там закони, які змінять теперішню, основану “на визиску і дармоїдстві” державу на народну, в якій би “через своїх вибранців панував увесь народ”.

Керовані такими ідеями німецькі соціал-демократи створили партію, що мала на меті управляти народною державою, тобто “статися всевладною панею над життям усіх горожан”. Така “народна держава” не надає громадянам “найповнішу й найширшу свободу”, а навпаки, “опікується чоловіком від колиски до гробової дошки”, виховує такого громадянина, якого потребує, “запевняє йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги””. Держава регулює не тільки виробництво, а й втручається у приватне життя громадян, “кілько кожний чоловік має працювати, а кілько спочивати”, може дійти й до того, “кілько в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена... Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціальної демократії” [Франко, 1986: с. 341].

Франко усвідомлює, що життя в такій державі було би “правильне, рівне як добре заведений годинник”. Проте він вбачає у теорії “соціал-демократів” величезні недоліки, насамперед тотальний контроль держави над кожним громадянином: “Люди виростили б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народна держава стала б величезною народною тюрмою” [Франко, 1986: с. 341]. Армія контролерів мала б необмежену владу в державі, байдуже чи ці контролери “родовиті, чи вибрані”. З нашої недавньої

історії знаємо, що Франко геніально передбачив сумнівні принади “радянського ладу”, де влада належала нібито народові, а, по суті, керувала державою одна партія — КПРС. Більшовики вдалися до втілення ідей “соціал-демократизму”, як його побачив Франко, усіяко спекулюючи на привабливості марксистського вчення для широких мас. За часів Франка ще не було спроб реального втілення цих ідей — у Європі активно обговорювалися лише теорії, та мислитель вже тоді категорично був проти їх реалізації: “Ні, соціал-демократична “народна держава”, коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу” [Франко, 1986: с. 342].

Наскільки чітко розрізняв І. Франко ідеї, на його погляд, “щирого і людського соціалізму” і “соціал-демократизму”, асоційованого з марксизмом, видно із його рецензії на книгу А. Фаресова “Народники и марксисты” (1899). Тут він вживає поняття “марксистський соціал-демократизм” і наголошує, що хоча ця доктрина імпоує інтелігенції своєю “ніби науковою фразеологією”, все ж у Європі вона близька до банкрутства “з огляду на свою політику яко партія”. Мислитель був збентежений тим, що така доктрина набирає популярності в Росії та має прихильників в Україні — “на сю доктрину ловиться в значній часті гарячіша українська молодіж”. Тож він застерігає від такого захоплення, стверджуючи, що ця доктрина є теорією пролетаризації широких мас і згубна для України як селянського краю, де селяни є основною соціальною силою. Марксистський “соціал-демократизм” з його вимогою “пролетаризації селянських мас” домагається цілковитого зубожіння селян, бо вважає, що “селяни тільки тоді будуть дозрілі до поступу і для соціалізму, коли цілком щезнуть з лица землі яко самостійні господарі, а всі поробляться наймитами, фабричними робітниками і пролетаріями” [Франко, 1986: с. 273].

На жаль, не прислухалися до думок великого патріота України ні його сучасники, ні в майбутньому будівничі “комуністичного раю”, послідовно знищуючи селянство як клас, як могутню верству українського суспільства, що забезпечувала його існування, і цей процес знищення селянства продовжується донині. Франко передбачив таку небезпеку, зауваживши, що до шкідливої для соціалізму взагалі доктрини “марксистського соціал-демократизму” вельми прихильна царська цензура, натомість проти неї виступають “свідоміші українці”, бо “соціал-демократизм стає ворожо як против усяких обов’язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху, і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в’яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті” [Франко, 1986: с. 272].

Ще одне, можна сказати, чітке розрізнення ідеї соціалізму і марксистського “соціал-демократизму” знаходимо у передмові до збірки “Мій Ізмарagd” (1897), де Франко, категорично засуджуючи марксистську “соціал-демократичну” доктрину, утім, не відмовився від ідеї соціалізму. При публікації цієї передмови за радянських часів слова про осуд випускали як

такі, що не вписувалися у проголошені тези про прихильність Франка до марксизму. Ці щирі слова поета наводить Богдан Кравців: “Жорстокі наші часи! Так багато недовір’я, ненависти, антагонізмів намножилося серед людей, що недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо) формальну релігію, оснований на догмах ненависти та класової боротьби. Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої релігії, і мав відвагу серед насміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованню мас народних, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики, людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі, не на деспотизмі проводирів, не на бюрократичній регламентації всієї людської будучини, не на парламентарнім шахрайстві, що має вести до тої “світлої” будучини” [Франко, 1966: с. 14].

Зі слів самого І.Франка видно, що він був упродовж усього життя adeptом “щирого і людського соціалізму”, ґрунтованого на визнанні природного права людини на власність, свободу, забезпечення життєвих потреб і суспільних благ, соціалізму “з національним лицем”, гуманного й толерантного до всіх народів, але ніколи не сповідував “релігії марксистського соціал-демократизму” з її проповіддю насильства, ненависти, класової боротьби, нетолерантності “не лише супроти “невірних”, тобто не-соціалістів, але також супроти еретиків та “гетеродоксів”” [Франко, 1986: с. 122]. Еволюція його поглядів спиралася на поглиблене вивчення популярних у Європі новітніх вчень про перебудову суспільного ладу і привела, як видно зі слів самого мислителя, до чіткого розрізнення ідей “правдивого соціалізму” та “комуністичного соціал-демократизму”, втіленого згодом у ленінському більшовизмі. Від такої доктрини, прихильниками якої були німецькі соціал-демократи (марксисты), а згодом і російські та українські більшовики (ленінці), прикриваючись ідеями соціалізму, Франко рішуче відмовляється, бо вона оперта на “непорушних догмах та культі осіб”, має більше характер релігії, ніж науки. Провідником такої релігії мислитель вважає створену її adeptами державу, яка буде репресивною машиною, що своїми контролювальними органами “налягала би страшенним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка”. З такою державою і такою ідеологією Франко не мислить ні поступу, ні майбутнього людства.

Натомість “властивий поступ, — на його думку, — починається аж там, де настає здруження” [Франко, 1986: с. 347], де кожна людина турбується не так про своє власне щастя і благо, як про щастя і благо всієї спільноти. Тому справжній прогрес Франко пов’язує з ідеями “правдивого й щиролюдського соціалізму”. “Люди починають переконуватися, — вважає він, — що само багатство, сама наука, сама штука не може дати чоловікові повного щастя. Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, уточнення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу — отсе основна підвалина всякого поступу, без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому” [Франко, 1986: с. 345]. Цей критичний

висновок впливає із власне наукового аналізу ідей соціалізму, які були основою чи не найпопулярнішого в Європі на той час вчення про покращення суспільного устрою.

Стосовно ж такого наукового бачення, слід зазначити, що друга половина XIX і початок XX століття в Європі — це часи захоплення філософією позитивізму, яка понад усе ставила наукове знання, вважаючи його єдиним достовірним джерелом об'єктивного бачення світу й людини. Тож не випадково вже в юні роки Франко демонструє щире захоплення наукою, що видно із вперше опублікованої польською мовою його статті “Наука і її взаємини з працюючими класами” (1878). Висвітлюючи сутність науки, автор статті наголошує доконечну потребу в поширенні наукового знання серед найширших суспільних кіл, оскільки без наукового знання неможливий суспільний поступ — тільки свідомі свого завдання освічені люди можуть творити історію. Треба поглиблювати наукове знання й заохочувати до науки кожну людину, адже “народи тільки тоді зможуть досягнути щастя і свободи, коли всі будуть вченими працівниками, тобто коли кожний буде розвинутий розумово, по можливості якнайвсесторонніше, і коли кожен буде в змозі використовувати свої сили на добро загалу і на добро своє власне” [Франко, 1986: с. 33].

Намагаючись всіма засобами ширити наукові знання, Франко й собі глибоко вивчав історію людства, історію світових релігій та різних ідеологій, виявляючи великий інтерес і до історії свого краю. З науковими мірками мислитель підходив і до популярного в Європі релігійного християнського вчення, зокрема, намагався познайомити українське суспільство з новітніми досягненнями науки в дослідженні основної святині християн — Біблії. Знання європейських мов робило доступними для Франка праці англійських, німецьких, французьких, італійських та польських дослідників, він міг читати гебрійські (арамейські), грецькі та латинські тексти Біблії в оригіналі, аби здійснювати їх об'єктивний науковий аналіз. Такою була європейська традиція епохи Романтизму, про що згадував, зокрема, Мирослав Попович: “Власне романтичну філософію обґрунтував Фрідріх Шлейєрмахер, який засвоїв найвищі здобутки протестантської теології й добре розумів, що Святе Письмо творили прості віруючі з їхніми наївними уявленнями про Бога, і що його не можна сприймати як історичний документ, написаний “Божою рукою”” [Попович, 2004: с. 17].

Наразі йдеться про працю І.Франка “Біблійне оповідання про сотворення світа”, написану наприкінці 1904-го, а опубліковану в першій половині 1905-го невеликим накладом, який відразу був викуплений і знищений. Вціліли кілька екземплярів, що їх автор встиг покласти в кишеню (бо таким був формат книжечки), а далі подарував декому зі знайомих. Ця розвідка мала на меті поширення новітніх даних досліджень європейських учених й була задумана автором з просвітницькою метою, та їй не судилося досягти мети через обскурантизм провідників суспільства. Природно, ця праця не увійшла в жодне з уже опублікованих зібрань творів Каменяра.

Згадавши коротко найбільш переконливу, на його погляд, гіпотезу Чарльза Дарвіна про виникнення та еволюцію видів живого на Землі, а та-

кож привернувши увагу до переконливих досліджень про суперечливість авторства Мойсеевих книг Біблії та й постаті самого Мойсея, Франко на початку третього розділу своєї розвідки пише: “Я не висав собі тут нічого гісьничко з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новішої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новіша наука визначаєть ся тим, що ні від кого не жадає і ні від кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досвідів, контролі; вона подає лиш такі річи, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконати ся, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її “святая святых”, а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте й святе бажання — пізнати правду, і в кого розум настільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її” [Франко, 1969: с. 33].

Франко детально аналізує першу й другу книги із Мойсеевого П'ятикнижжя, при цьому він не радить довіряти наявному на той час єдиному перекладові Біблії українською мовою П.Куліша, доповненому І.Пулюєм та І.Нечуєм-Левицьким, а подає власний переклад з гебрейської мови, якою написаний оригінал Біблії. Детальний науковий аналіз двох перших оповідань про сотворення світу засвідчує, що ці оповідання скомпоновані із різних джерел, їхній зміст у багатьох місцях суперечливий, навіть імена Бога різні — то Ягве, то Елогім, а щодо змісту, то “не можна погодити те оповідання не то з новочасною наукою, але з простим хлопським розумом!” [Франко, 1969: с. 44]. Детально, на численних прикладах з наукових досліджень Франко демонструє, що книги Біблії про сотворення світу скомпоновані з різних джерел, запозичених єврейськими рабинами у народів Єгипту, Сирії, Вавилонії та інших сусідів. Спостереження й детальне вивчення та осмислення наукових досліджень дають підстави Франкові дійти важливого висновку про походження релігійних вірувань: “І взагалі історія всіх релігій показує нам наглядно, як чоловік на кождім ступні свого культурного життя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів. З часом, коли культурне жите підіймаєть ся на висший ступінь, коли дух людський міцніє і бере перевагу над тілесною, матеріальною стороною, також понятє про Бога робить ся висше, більше духове. Тоді старі, грубі оповідання про бога-тєсло, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся інакше або забувають ся, а їх місце займають иньші, про бога-войовника, бога-царя, бога-праводавця, а далі доходить і до найвисшого — бога-чоловіколюбця, бога-спасителя” [Франко, 1969: с. 73].

Мислитель знав, що наукові дослідження продовжують ся і готують ся нові публікації цікавих і змістовних відкриттів, які дадуть людству глибше розуміння і свого коріння, і свого майбуття. Палкий прихильник наукового пізнання, він вірив у його торжество над марновірством і пересудами, закликав до поглиблення освіти й довіри до наук. У цих переконаннях він випереджав свій час, бо розділене між двох імперій українське суспільство за доби Франка ще не надто переймалося науковими здобутками Європи і світу, що донині позначаєть ся на його розвитку.

Джерела

Кравців, Б. (Ред.), (1966). Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії та статті 1897–1906. Нью-Йорк: Пролог.

Попович, М. (2004). Романтизм як стиль та ідеологія, *Філософська думка*, 6, 3–30.

Франко, І. (1986). *Зібрання творів у 50-ти тт.*; Т. 45: Філософські праці. Київ: Наукова думка.

Матеріал отримано 01.04.2018

References

Franko, I. (1986). *Works in 50 vol.*, Vol. 45: Philosophical Works. [In Ukrainian]. Kyiv: Scientific Thought. [= Франко 1986]

Kravtsiv, B. (Ed.), (1966). *Ivan Franko on Socialism and Marxism. Reviews and Articles 1897–1906.* [In Ukrainian]. New York: Prologue. [= Кравців 1966]

Popovych, M. (2004). Romanticism as a Style and an Ideology. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 6, 3–30. [= Попович 2004]

Received 01.04.2018